

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ HISTORY OF MEDICINE

Ο ψυχικά άρρωστος ως «θέαμα» στους αθηναϊκούς δρόμους Ιστορικές και λογοτεχνικές μαρτυρίες από την πρωτεύουσα στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα

Η ιστορία της Ψυχιατρικής, εκτός από τα επιτεύγματα και τις κατακτήσεις, περιλαμβάνει και μελανές σελίδες, όταν οι περιπλανώμενοι ψυχικά ασθενείς αποτελούσαν την εύκολη ψυχαγωγία των περαστικών και οι έγκλειστοι επιδεικνύονταν ως θέαμα στους επισκέπτες, σύμφωνα με πολλαπλές μαρτυρίες. Στην Αθήνα του τέλους του 19ου αιώνα, όταν ο αριθμός των ψυχοπαθών διογκώθηκε ακολουθώντας τους ρυθμούς ανάπτυξης του πληθυσμού της πόλης και η ελληνική Ψυχιατρική βρισκόταν στα πρώτα της βήματα, το θέμα αρχίζει να εμφανίζεται στις στήλες των εφημερίδων και στις σελίδες της αστικής πεζογραφίας. Οι δρόμοι της πρωτεύουσας αλλά και μικρότερων αστικών κέντρων αποτελούν συχνά τόπους δημόσιας και ανέξοδης διασκέδασης με ευφάνταστες επινοήσεις σε βάρος των «τρελών» από τους συμπολίτες τους. Οι δημοσιογραφικές και λογοτεχνικές αναφορές μεταφέρουν τις κοινωνικές αντιλήψεις και συμπεριφορές της εποχής εκείνης, επισημαίνοντας την αλλοτινή αντιμετώπιση του διαφορετικού και την έλλειψη ανοχής και αποδοχής του.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το θέμα της κακομεταχείρισης των αδύναμων και θυματοποιημένων ατόμων έχει απασχολήσει επανειλημμένα την παγκόσμια λογοτεχνία και εύλογα συμμετέχει και η ελληνική αστική κυρίως πεζογραφία,¹ με συνακόλουθη τη δημοσιογραφία, που αποτελεί συνήθως αξιόπιστο δείκτη των κοινωνικών αντιλήψεων. Σε αρκετά διηγήματα, χρονογραφήματα και μυθιστορήματα ανιχνεύονται σκηνές βασανισμού, χλεύης, ευφάνταστης άσκησης βίας και εξευτελισμών ενός ακίνδυνου «παράφρονος» ή «τρελού» ή όπως αλλιώς προσδιορίζονται οι άστεγοι και περιπλανώμενοι ψυχικά άρρωστοι. Οι αφηγήσεις και οι περιγραφές αυξάνουν στο χρονικό διάστημα πριν ή λίγο μετά από την ίδρυση του πρώτου «Φρενοκομείου» της Αθήνας, του Δρομοκαΐτειου.²

2. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΔΡΟΜΟΚΑΪΤΕΙΟΥ

Την αθηναϊκή κοινωνία της εποχής εκείνης φαίνεται να απασχολεί η περίθαλψη των ψυχικά πασχόντων. Τα εγκαίνια

ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ 2009, 26(4):536-543
ARCHIVES OF HELLENIC MEDICINE 2009, 26(4):536-543

Ε. Πουλάκου-Ρεμπελάκου,¹
Κ. Τσιάμης,¹
Γ. Παντελεάκος,¹
Δ. Πλουμπίδης²

¹Ιστορία της Ιατρικής, Ιατρική Σχολή,
Πανεπιστήμιο Αθηνών

²Α΄ Ψυχιατρική Κλινική, Ιατρική Σχολή,
Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα

The mentally ill as a "spectacle" on
the streets of Athens

Abstract at the end of the article

Λέξεις ευρετηρίου

Ιστορία της Ψυχιατρικής
Κακοποίηση ψυχικά άρρωστων
Κοινωνικές συμπεριφορές
Ψυχιατρική περίθαλψη

Υποβλήθηκε 10.9.2008

Εγκρίθηκε 8.10.2008

του Ψυχιατρείου ανακουφίζουν αλλά δεν επιλύουν απόλυτα το πρόβλημα, καθώς μεσολαβούν πέντε χρόνια από τη δωρεά και την τελετή θεμελίωσης μέχρι την έναρξη της λειτουργίας του και η κυβέρνηση αναγκάστηκε να μεταφέρει για νοσηλεία μερικούς ασθενείς στη Μονή Δαφνίου, σύμφωνα με τη γενικευμένη στην Ελλάδα συνήθεια υποδοχής ενός μικρού αριθμού ψυχικά ασθενών σε μοναστήρια και εκκλησίες. Οι κριτικές του τύπου όμως ήταν αυστηρές και θεωρήθηκε ιεροσυλία αφενός ο εγκλεισμός τους και αφετέρου η μετατροπή της ιστορικής μονής σε ψυχιατρικό άσυλο. Την εικόνα αμαύρωναν ακόμη περισσότερο καταγγελίες για βασανιστήρια των τροφίμων, για μεσαιωνικά μαρτύρια, για εφαρμογή βίας και για μεθόδους συνεισημίας και θεραπείας, ανορθόδοξες και απομακρυσμένες απ' όσα πρεσβεύει η Ψυχιατρική. Οι καταγγελίες και οι διαμαρτυρίες ανάγκασαν τον πρωθυπουργό Χ. Τρικούπη να επισκεφθεί αυτοπροσώπως τον τόπο των σιδηροδρόμων ασθενών και το γεγονός καταγράφηκε στους στίχους αυτούς:

Κι ο Πρωθυπουργός εσχάτως ήτο στο φρενοκομείο...

Εις τα πρωινά μας φύλλα είχε φαίνεται διαβάσει

πως εις των τρελών την ράχην πέφτει βούρδουλας ντεντίο

κι έσπευσε το πράγμα μόνος να ιδεί και εξετάσει.³

Το στίγμα της νόσου καταδιώκει τον οικογενειακό και το φιλικό κύκλο των αρρώστων, ενώ συχνά ισοδυναμεί με θάνατο, αφού οι οικείοι τούς καταδικάζουν στην ανυπαρξία. Στις αρχές του 20ού αιώνα έγραφε ο δεύτερος Διευθυντής του Δρομοκαϊτείου, ψυχίατρος Μιχαήλ Γιαννήρης, «Εις την χώραν μας, είμεθα ακόμη πολύ μακράν της στιγμής, καθ' ην η παραφροσύνη θα εθεωρείτο εις τους οφθαλμούς πάντων ως ασθένεια, ως πάσα άλλη...».⁴

Εκτός του πρωθυπουργού όμως, τη Μονή Δαφνίου επισκέφθηκε ο ποιητής Κ. Παλαμάς, ο οποίος κατέγραψε τις εντυπώσεις του σε ένα χρονογράφημα στην εφημερίδα «Μη χάνεσαι», στις 15.7.1883, με το ψευδώνυμο «Ονουλουλού»:

Δεν πιστεύομεν υπό επιφάνειαν φιλοστοργίας να υποκρύπτεται σκαίον μυθιστόρημα ραβδοκοπημάτων. Υπάρχουσι βεβαίως αρκούσαι ελλείψεις, αίτινες όλως δεν δύνανται τόσως να καταλογισθώσιν εις προσωρινόν απομονωτήριον, χρησιμεύον μόνον ως προσωρινός σταθμός μεταβάσεως εις την μέλλουσαν ζωήν των Ηλυσίων του Δρομοκαϊτείου.⁴

Και ο ποιητής συνεχίζει με μια πιστή περιγραφή των αθηναϊκών δρόμων και των ψυχικά ασθενών που κυκλοφορούν μόνον, απροστάτευτοι, άστεγοι, χωρίς φροντίδα, αποδίδοντας παραστατικά μια όψη της πρωτεύουσας και των ηθών της:

[Αι Αθήναι] ενδιαφέρονται διά τους τρελλούς των. Αι Αθήναι τους αγαπάσι τους τρελλούς των. Και απόδειξις πόσον εν αυταίς εδοξάσθη ο Δε Κάστρος,^α και πόσοι άλλοι και άλλοι ευδαιμονούσιν. Αι Αθήναι τους θέλουν τους τρελλούς των. Τους θέλουν εις τους περιπάτους, εις το τραπέζι, εις τας βουλάς των. Και έπειτα να μάθουν έξαφνα ότι η Κυβέρνησις τους εξοστράκισεν εις το Δαφνί! Αι Αθήναι χωρίς των τρελλών των είναι ό,τι κυψέλη χωρίς μελισσών.

Ταυτόχρονα, καταγράφει τα ονόματα των επιφανέστερων και γνωστών γραφικών τύπων της πρωτεύουσας που εξαφανίστηκαν από το κέντρο της πόλης, όπου σύχναζαν προηγουμένως προσελκύνοντας το ενδιαφέρον ή ακόμη και τη συμπάθεια των συμπολιτών τους. Η θετική αυτή αύρα που τους περιέβαλε δεν ήταν απαλλαγμένη από οίκτο μαζί με διάθεση για ανέξοδη διασκέδαση λόγω της παρουσίας τους, της εμφάνισής τους και των υπερρεαλιστικών διαλόγων που έχουν την ευκαιρία να δημιουργούν.

Συγχρόνως διεδίδετο ότι ως η πρώτη καταβολή του κεφαλαίου, απήχθησαν εκεί ο πρίγκηψ Αθερινόπουλος,^β ο

α. Ο Κόμης δε Κάστρο υπήρξε λόγιος, ποιητής, συγγραφέας, που εμφανίστηκε κάποτε και στη σκηνή αθηναϊκού θεάτρου (Από το βιβλίο του Γ. Καιροφύλα: Η Αθήνα και οι Αθηναίοι, Αθήνα, 1978, τ. Α', σ. 135).

Πόλεμος, ο ερατεινότετος Παυλάκης, Κώστας ο ρήτορας' και άλλοι.^δ Συγχρόνως και άλλων Κυριών ή Κυριών η εξ Αθηνών απουσία διήγειρεν υπονοίας... Και αι Αθήναι επιθυμούν να πληροφορηθούν διά τους τρελλούς των.⁴

3. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΨΥΧΙΑΤΡΕΙΟΥ

Από τους στίχους του Γ. Σουρή τον Απρίλιο του 1884 στο «Ρωμηό», την έμμετρη εφημερίδα που εξέδιδε ο ίδιος, μεταφέρεται αντιπροσωπευτικά η κοινή γνώμη της εποχής και τα θέματα που την απασχολούν. Η ίδρυση του πρώτου Ψυχιατρείου, του Δρομοκαϊτείου, θεωρήθηκε σημαντικό γεγονός και η ατμόσφαιρα της εποχής αποδόθηκε με ποιητική διάθεση:

*Ω μέγα ευεργέτημα των ευεργετημάτων
ω μόνον οικοδόμημα των οικοδομημάτων.*

- β. Ο πρίγκηψ Αθερινόπουλος ήταν ένας απολαυστικός τύπος της Αθήνας, που είχε γίνει η μάλιστα η πιο φοβερή που γνώρισαν ποτέ οι υπάλληλοι των τραπεζών. Σύχναζε στο ταμείο κάποιας τράπεζας ζητώντας με σοβαρότητα και μεγάλη επισημότητα να του εξαργυρώσουν ένα τσεκ 6 εκατομμυρίων δραχμών! Κάθε πρωί περνούσε από όλες τις τράπεζες της Αθήνας μήπως κατορθώσει και εξαργυρώσει την επιταγή αυτή, ενώ οι ταμίες που τον γνώριζαν καλά του έδιναν μερικές δεκάρες για να τον ξεφορτωθούν. Ο Αθερινόπουλος τις δεχόταν όλες και συνέχιζε την επίσκεψή του σε άλλη τράπεζα για να παραδώσει στον ταμία της με την ίδια σοβαρότητα το θρυλικό τσεκ των 6 εκατομμυρίων (Από το βιβλίο του Γ. Καιροφύλα: Η Αθήνα και οι Αθηναίοι, Αθήνα, 1978, τ. Α', σ. 135).
- γ. Ο Κώστας ο Ρήτορας είχε θεωρηθεί στην εποχή του ο πιο φλογερός υπαίθριος αγορητής που συνάρπαζε το ακροατήριό του αλλά που συγχρόνως σε στιγμές ρητορικού οίστρου εκσφενδόνιζε την τεράστια μαγκούρα που κρατούσε εναντίον του. Τα προσφιλή του θέματα σχετίζονταν με την εξωτερική πολιτική της χώρας και πολύ σπάνια διαπραγματευόταν κοινωνικά ή άλλα που απασχολούσαν περισσότερο τους συμπολίτες του. Φορούσε πάντοτε και μέχρι το θάνατό του, που συνέβη σε ένα θάλαμο του Δημοτικού Νοσοκομείου, ένα λερωμένο καπέλο και διατηρούσε μια πυκνή γενειάδα που, όπως διαδιδόταν, δεν είχε έλθει ποτέ σε επαφή με χτένι. Δεν ήταν και τόσο ακίνδυνος, γιατί σε μια κρίση θυμού τραυματίσε σοβαρά τη γυναίκα του για μια απιστία της (αληθινή ή φανταστική; Πιθανότατα το πρώτο, αφού προτίμησε έναν εύπορο ομπροράπητη) (Από το βιβλίο του Γ. Καιροφύλα: Η Αθήνα και οι Αθηναίοι, Αθήνα, 1978, τ. Α', σ. 135–136).
- δ. Αναφέρονται επίσης ο Γιάννης Θεός, πλανόδιος πωλητής τσιγάρων, που πίστευε ότι είναι αδελφός του Χριστού επειδή, όπως του είπαν, η μύτη του έδειχνε εβραϊκή προέλευση. Ο Βδελόπουλος, που σύχναζε στην οδό Σταδίου, με αχτένιστα μαλλιά, μούσι, βελάδα, κουρελιασμένη ρεπούμπλικα και ξεχαρβαλωμένη ομπρέλα, που κήρυττε με πάθος και φανατισμό για τη σωτηρία των ψυχών των Αθηναίων (Από το βιβλίο της Μαρίας Μαρκογιάννη: Ματιές στην Αθήνα που έφυγε, εκδ. Φιλίπποτη, Αθήνα, 1995, τ. Α', σ. 158–160). Το Γιάννη Θεό ή νέο Χριστό αναφέρει και ο Γ. Καιροφύλας, ως ρακοσυλλέκτη, καθώς και το Βδελόπουλο, μαζί με την πληροφορία ότι νοσηλεύτηκε στο Δρομοκαϊτείο, όπου συνέχισε το θρησκευτικό του παραλήρημα στο προαύλιο του ιδρύματος (ο.π.σ. 133). Μνημονεύονται ακόμη: Ο φρακοφορεμένος ο Γιάννης ο Ρε, που τραγουδούσε μια άρια από το «Ριγκολέττο», με φρικαλέες παραφωνίες, και ο ένδοξος «ποιητής» Εξαρχόπουλος, τον οποίο είχε ως στόχο για φάρμακο η νεολαία της πόλης (ο.π. σ. 133, 136).

*Θέλει λαμπρόν Μαισώλειον αυτός ο Κληροδότης
παιάνας και αποθέωσιν εις τρίτους ουρανούς!
Ευρέθη μεσ' στους Χιώτηδες με γνώση κ' ένας Χιώτης^ε
Και εσκέφθη ο μεγάλος του και πρακτικός του νους
πως μέσα στην Ελλάδα μας που πλημμυρούν τα φώτα
Φρενοκομείον έπρεπε να γίνει πρώτα-πρώτα.⁵*

Η έλλειψη ψυχιατρείων στην πρωτεύουσα αλλά και στη χώρα ολόκληρη ήταν ενδεικτική του τρόπου αντιμετώπισης της ψυχικής νόσου μέχρι τότε, ενώ η λειτουργία ενός και μοναδικού δεν έλυσε οριστικά το πρόβλημα. Ο ίδιος ποιητής επανέρχεται τον Αύγουστο του 1884, μεταφέροντας και πάλι τις αντιλήψεις που επικρατούσαν στην αθηναϊκή κοινωνία της περιόδου αυτής και εκφράζει την ευχή να ιδρυθούν και άλλα ψυχιατρικά ιδρύματα.

*Ευχόμεθα μετ' ου πολύ και δεύτερον να γίνει
και εν ανάγκη μάλιστα να κτίσωμεν και τρίτον,
γιατ' είναι μονοπώλιον και η παραφροσύνη
εδώ στη χώρα των Μουσών, στη χώρα των χαρίτων.⁴*

Η λειτουργία του Δρομοκαϊτείου Θεραπευτηρίου έχει αφετηρία την 1.10.1887 και αυτή η ημερομηνία αποτελεί το ορόσημο για την ιστορία της Ψυχιατρικής στην Ελλάδα και το όνομα του πρώτου ψυχιατρικού συμβαδίζει με την πορεία της. Ο δεύτερος Διευθυντής του Μιχαήλ Γιαννήρης επισημαίνει ότι το ίδρυμα αυτό απέκτησε σύντομα καλή φήμη και συνεπώς την έγκριση και την αποδοχή όλων των κοινωνικών στρωμάτων: «...πρόσωπα που ευρίσκονται εις την κορυφήν της πυραμίδος της ελληνικής κοινωνίας εκδήλωναν την εμπιστοσύνην και την εκτίμησίν των εις το ίδρυμα... όπως το να προσφεύγουν εις τις υπηρεσίες του όταν στενοί συγγενείς τους είχαν ανάγκη ψυχιατρικής νοσηλείας».⁵ Είναι ενδεικτικά τα ονόματα των λογοτεχνών που νοσηλεύτηκαν κατά καιρούς στο Θεραπευτήριο: Γεώργιος Βιζυηνός,⁶ Ρώμος Φιλύρας,⁶ Αρίστος Καμπάνης,⁴ Μιχαήλ Μητσάκης,⁷ Γεράσιμος Βώκος⁴ και μερικά από τα έργα τους έχουν δημιουργηθεί κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού τους, σε περιόδους πνευματικής διαύγειας. Η κριτικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας Λ. Τσιριμώκου μνημονεύει τη μακρόχρονη αντοχή των περισσότερων στα Ελληνικά Γράμματα, παρά την ψυχική τους νόσο και σχολιάζει ότι επιπόλαιοι συσχετισμοί βίου

ε. Χιώτης: Εννοεί τον ιδρυτή και ευεργέτη του ομώνυμου ιδρύματος Ζωρζή Δρομοκαϊτή. Γεννήθηκε στη Χίο το 1805 και κατά τη σφαγή της Χίου ο μεν πατέρας του κρεμάστηκε από τους Οθωμανούς, ο ίδιος δε μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη για να πουληθεί ως σκλάβος. Ο θείος του Μιχαήλ Αγέλαστος τον βρήκε και τον εξαγόρασε. Αναδείχθηκε σε σημαντικό εμπορικό παράγοντα και εγκαταστάθηκε στη Βηρυτό, όπου παντρεύτηκε την Ταρσή Φραγκοπούλου, αδελφή μεγαλεμπόρου. Εγκατέλειψε τον ενεργό εμπορικό βίο και εγκαταστάθηκε στη Μασσαλία, αλλά λόγω του ψυχικού νοσήματος της συζύγου του επιστρέφει οριστικά στη Χίο. Πέθανε το 1880, αφού προηγουμένως είχε συντάξει τη διαθήκη του, όπου δήλωνε την επιθυμία του να ιδρυθεί «ιδιωτικόν Φρενοκομείον» στην Αθήνα.

και έργου περιθωριοποίησαν επί μακρόν το Μητσάκη στην περιοχή της «συμπαθούς γραφικότητας» ή της «ιδιάζουσας περίπτωσης», περιοχή στην οποία καθελώθηκε επίσης επί μακρόν ο Βιζυηνός και από την οποία επείγει να εξέλθει και ο Φιλύρας.⁶

4. ΣΤΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Αντίθετα, ζοφερή απεικονίζεται η εκτός ιδρύματος κατάσταση των ψυχοπαθών, όπως την καταγράφει σε μια διάλεξή του στον «Παρνασσό» ο παθολόγος του Δρομοκαϊτείου Γρηγόριος Λευκαδίτης:

*Θα καλέσω το ακροατήριον, να με ακολουθήσει εις μίαν
νοεράν ξενάγησιν ανά την πόλιν και την ύπαιθρον. Εκείθεν
του ψυχιατρείου ασφαλώς θα ενημερωθεί και δη πληρέστατα
επί της οφθαλμοφανούς διαφοράς. Ας ξεκινήσωμεν. Σνήθης
είναι η περίπτωσις μιας κατηγορίας ατυχών πλασμάτων, τα
οποία, ένεκεν αυτής ταύτης της, επικτήτου ή της συγγενούς,
παθήσεώς των, γίνονται το αντικείμενον ακαταπαύστων
εμπαιγμών και διακωμωδήσεως αδυσωπήτου, αποβαίνοντα το
όργανον ψυχαγωγίας θλιβεράς διά την ανοικτήριμον μαριδαν
του πεζοδρομίου.⁵*

Το Δρομοκαϊτείο, περίπου έως τη δεκαετία του 1920, δέχθηκε ασθενείς οι οποίοι, στην πλειοψηφία τους, μπορούσαν να καταβάλλουν νοσήλιο, καθώς και το Αιγινήτειο, που λειτούργησε από το 1904, ως έδρα της Ψυχιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ένας μικρός αριθμός περιπλανώμενων και πενήτων ψυχοπαθών παρέμεναν στα υπόγεια αστυνομικών τμημάτων, ενώ το άσυλο του Μοσχάτου, πρόδρομος του Δημόσιου Ψυχιατρείου Αθηνών, ιδρύθηκε το 1911-1912 για να δεχθεί αυτή την κατηγορία ασθενών.² Είναι ευνόητο, λοιπόν, ότι οι δρόμοι της Αθήνας είχαν ως μόνιμο θέαμα ορισμένους άστεγους και περιπλανώμενους ασθενείς. Οι χρονογράφοι και οι λογοτέχνες της πρωτεύουσας έχουν προσωπικές εμπειρίες από τη στάση των συμπολιτών τους, που συχνά διασκεδάζουν την πλήξη τους με την «παράσταση» του άτυχου ψυχασθενούς ή προκαλούν τις αντιδράσεις του με κοροϊδίες, πειράγματα, κτυπήματα, σπρωξιές και κάθε είδους κακομεταχείριση, κατάβρεγμα, πέταγμα αυγών, λαχανικών, χωμάτων, ακαθαρσιών και οτιδήποτε άλλο υπαγορεύει μια ευφάνταστη ομήγυρη, τα μέλη της οποίας συναγωνίζονται σε εφευρετικότητα δοκιμασιών.⁸ Στα κείμενα των δημοσιογράφων και των πεζογράφων παρελαύνουν διάφοροι γραφικοί και ακίνδυνοι τύποι, προκλητικοί όμως για τα ένστικτα του όχλου: ο συγγραφέας και δημοσιογράφος Μιχαήλ Μητσάκης, όταν χάνει τα λογικά του και, παρά τις κατά καιρούς νοσηλείες του στο Φρενοκομείο Κέρκυρας και στο Δρομοκαϊτείο, ζει για μεγάλο χρονικό διάστημα στους δρόμους. Η μαρτυρία

του εκδότη της εφημερίδας «Ο Νουμάς» Δημήτρη Ταγκόπουλου είναι συγκλονιστική:

Ανέβαινα βράδυ προς το Σύνταγμα, όταν έξω από του Ζαχαράτου^{στ} βλέπω τον Μητσάκη και κάτι λούστρους που τον εσταύρωναν. Ο Μητσάκης αγριεμένος έλεγε λόγια ασυνάρτητα, έβγαζε κραυγές άναρθρες, και μ' ένα μικρό μπαστουνάκι που κρατούσε, προσπαθούσε να αμυνθεί. Επήγα κατ' επάνω τους. Πριν τους φτάσω, μ' επλησίασε ο Μητσάκης. Και με ύφος παρακλητικό, –Κύριε, μου είπε. Σώστε με απ' αυτούς τους κάφρους.^{9,10}

Πριν όμως ο ευφυής Μητσάκης εμφανίσει κρίσεις βίας εναντίον όσων τον αμφισβητούσαν¹¹ και πριν αρχίσει να βλέπει παντού εχθρούς που τον καταδιώκουν, είχε ασχοληθεί με το θέμα της διαπόμευσης των ψυχικά ασθενών στα διηγήματά του «Εισ τον οίκον των τρελλών», «Παράφρων» και «Τρελλός». Στο πρώτο από αυτά, με αφετηρία τη δημοσιογραφική του επίσκεψη στο Φρενοκομείο Κέρκυρας, καταδύεται στον κόσμο των παιδικών του αναμνήσεων και ζωντανεύει την ιστορία του «τρελού» της Σπάρτης. Τον θυμόταν να περιφέρεται χειμώνα-καλοκαίρι και να αναπαύεται έξω από τα καταστήματα της αγοράς ή στην είσοδο κάποιου αχυρώνα, να μονολογεί, να γρονθοκοπεί αφανείς εχθρούς ή να τρέπεται σε φυγή, να τραγουδάει ακατάληπτους στίχους ή να ξεσπάει σε λυγμούς. Ωστόσο, ο συγγραφέας εστιάζει στο θέμα της κακομεταχείρισής του από τον πληθυσμό της πόλης και μάλιστα εξειδικεύει το είδος του βασανιστηρίου ανάλογα με την ηλικιακή ομάδα των δημίων του: Τα παιδιά του δημοτικού σχολείου ξεφώνιζαν πίσω του τραβώντας τα σκισμένα του ρούχα ή τον λιθοβολούσαν. Οι μαθητές του γυμνασίου τον κτυπούσαν, τον κυλούσαν στη λάσπη ή στη σκόνη και του έδιναν τσιγάρα που περιείχαν πυρίτιδα για να γελάσουν βλέποντας να φλέγονται οι τρίχες της γενειάδας του. Τον έφερναν δεμένο σε κεντρικά σημεία, όπου υπήρχε φιλοθεάμον κοινό για να τον εκτελέσουν εικονικά προς τέρψιν των περιισταμένων και αναπλήρωσιν άλλης δημοσίας διασκεδάσεως. Αν έλειπεν αυτός θα ήτο αδύνατον να διέρχωνται ευαρέστως τας μακράς αέργους ώρας των οι κάτοικοι.

Ο Μητσάκης στηλιτεύει τη συμπεριφορά των «λογικών», ευαισθητοποιημένος πρόωρα, σχεδόν προφητικά, αφού και ο ίδιος θα ακολουθήσει την τραγική μοίρα αυτών των πλασμάτων στην ηλικία των 33 ετών. Θα ζήσει αυτά που περιγράφει και θα έχει το άδοξο και οικτρό τέλος των περισσότερων ψυχικά άρρωστων, όπου ο βιολογικός του θάνατος θα επιβεβαιώσει τον κοινωνικό.

Η σύντομος αυτή βιογραφία του ταλαιπώρου τούτου θα ηδύνατο να θεωρηθεί ως κοινή των εν Ελλάδι φρενοβλαβών.

στ. Ζαχαράτος: Γνωστό καφεζαχαροπλαστέιο της πλατείας Συντάγματος, όπου σύχναζαν πολλοί λόγιοι, δημοσιογράφοι και πολιτικοί.

Την οικτράν ταύτην ζωήν διανύουν και εις το άθλιον τέλος του καταλήγουν όλοι σχεδόν όσοι έχουν το ατύχημα να περιπέσουν εις το πάθημά του... [Ο παράφρων] σύρεται εις τας οδούς, βασανίζεται παντοιοτρόπως υπό των φρονίμων, λιμώττει, γυμνητεύει, παγώνει υπό τον άνεμον, ψήνεται υπό τον ήλιον, αποκτηνούται ή αποθηριούται και τελειώνει εκ συμβεβηκότος τινός ελεεινώς τας πολυπαθείς του ημέρας στερών τους συμπολίτας του, οίτινες τότε μόνον ενθυμούνται να τον λυπηθώσι, του αθύρματος και της διασκεδάσεως αυτών. Διότι η συμφορά αύτη, η φοβερωτέρα όλων όσας δύναται να πάθει τις και ήτις έπρεπε μάλλον οιασδήποτε άλλης να ελκύει τον οίκτον, ως επί το πλείστον κινεί κατά προτίμησιν μάλλον πάσης άλλης τον γέλωτα και την φαιδρότητα.¹²

Ο συγγραφέας επανέρχεται στο προσφιλές του θέμα στο διήγημά του «Παράφρων» μεταφέροντας τη δράση στην Αθήνα και ειδικά στην πλατεία Κολωνακίου, όπου συχνάζει ο ήρωάς του με κουρελιασμένη στρατιωτική στολή, καθώς η πάθησή του χαρακτηρίζεται ως «στρατιωτική μανία».¹³ Περιγράφει με τα μελανότερα χρώματα τη γνωστή πλατεία, το ανώμαλο έδαφος, τις πέτρες, τη σκόνη και τη λάσπη, την οικτρή κατάσταση του οδοστρώματος και τη δυσκολία διέλευσης τις νύχτες με τον ελλιπέστατο φωτισμό και τα ποικίλα εμπόδια^ζ (θέμα που επαναλαμβάνεται στις ζοφερές καταγραφές και άλλων πεζογράφων της εποχής: Βώκου, Ροΐδη, Κονδυλάκη, Σπανδωνή¹⁴):

Αποπειρώμενος να διέλθεις αυτήν νύκτα πρέπει να θεωρήσεις σεαυτόν ως όλως εξαιρέτως ευνοηθέντα υπό της μοίρας και υπ' αγνώστου θαυματουργού θεότητος ποδηγηθέντα χωρίς να το εννοήσεις αν κατορθώσεις να διαπεραιωθείς εκτός του χώρου αυτού, χωρίς να αισθανθείς την ανάγκην να διευθυνθείς αμέσως σύρων τα υπολειφθησόμενα τυχόν ακόμη σώα εκ των τεσσάρων άκρων σου κατ' ευθείαν προς το χειρουργικόν τμήμα του Δημοτικού Νοσοκομείου.

Εκεί περιφέρεται ο «παράφρων» που όλοι τον χαιρετούν, τον πειράζουν, αισθάνονται πιθανώς ιδιαίτεραν ηδονήν προκαλούντες αυτόν εις συνδιάλεξιν, εις διήγησιν, και μάλιστα εις έξαψιν, ενώ και η παραμικροτέρα λέξις του εγείρει κύματα κτηνώδους ευφροσύνης παρά τω όχλω, τω ανακινουμένω εντός των πέριξ καταστημάτων ή διαβαίνοντι.

ζ. Θέματα υγιεινής, ατμοσφαιρικής και οδικής ρύπανσης, ύδρευσης, αποχέτευσης, σφαγείων, οδοποιίας είναι διαρκώς στην επικαιρότητα και οι συγγραφείς και δημοσιογράφοι της εποχής –ιδιότητες που συχνότατα συνυπήρχαν στο ίδιο πρόσωπο– επανειλημμένα αρθρογραφούν ή περιλαμβάνουν στα λογοτεχνικά τους έργα αναφορές στην κατάσταση της Αθήνας από άποψη δημόσιας υγείας και συνθηκών διαβίωσης. Χαρακτηριστικά είναι τα έργα του Εμμ. Ροΐδη «Αθηναϊκοί περίπατοι», το κεφάλαιο του Γρ. Ξενοπούλου «Η διά της πόλεως πορεία εν καιρώ νυκτός βροχεράς» από το μυθιστόρημα «Νικόλας Σιγαλός», οι ανάλογες περιγραφές του Ι. Κονδυλάκη στο μυθιστόρημα «Οι άθλιοι των Αθηνών», του Γ. Βώκου στο «Ο κύριος Πρόεδρος» και του Ν. Σπανδωνή στο μυθιστόρημα «Η Αθήνα μας».

Όπως αποκαλύπτεται, η γενεσιουργός αιτία του ψυχικού του νοσήματος υπήρξε η κατάταξή του στο στράτευμα και η άμεση αποστολή του στο μέτωπο. Η πρώτη επαφή του με τις εχθροπραξίες τον έτρεψε σε φυγή και έκτοτε, σβήνοντας τα γεγονότα, τα αντικατέστησε με φανταστικές περιπέτειες ανδραγαθίας επινοώντας και ανύπαρκτα τραύματα. Οι περαστικοί και οι εργαζόμενοι στα γύρω καταστήματα διασκεδάζουν καθώς τον καλούν κοροϊδευτικά για κέρασμα και ανταμείβουν την ευπιστία του με κτυπήματα. Την εικόνα συμπληρώνει επεισόδιο με διερχόμενο σοβαροφανή λοχία, που στη φορτική αίτηση του «παράφρονα» για ελεημοσύνη απαντάει με τόσο ισχυρό ράπισμα που τον ρίχνει στη λάσπη, ενώ η ενορχηστρωμένη αντίδραση του περίγυρου είναι χλεύη και γέλια, τα οποία ενισχύονται από σκόπιμη κλωτσιά τη στιγμή που το θύμα προσπαθούσε να σηκωθεί.

Η επόμενη σκηνή διαπόμπευσης και κακομεταχείρισης ψυχικά άρρωστου προέρχεται από το μυθιστόρημα του Ιωάννη Κονδυλάκη «Οι άθλιοι των Αθηνών», γραμμένο το 1894, όπου επιχειρείται μια χαρτογράφηση του υπόκοσμου της πρωτεύουσας αλλά ταυτόχρονα και –θέμα προσφιλέστατο στους Αθηναιογράφους– των δρόμων της. Σε ένα κεντρικό σταυροδρόμι της πόλης, στα Χαυτεία –διασταύρωση των οδών Σταδίου και Αιόλου– ο ήρωας του έργου, που μόλις έχει επιστρέψει από το εξωτερικό, παρατηρεί πλήθος θορυβούν και αρχικά νομίζει ότι πρόκειται για όμιλο μετημφισμένων αλλά πλησιάζοντας αντιλαμβάνεται ότι οι άνθρωποι εκείνοι διασκεδάζουν, ως συνήθως γίνεται, βασανίζοντας έναν ρακενδύτην, παράφρονα κατά πάσαν πιθανότητα, όστις χειρονόμει και εκραύγαζε μανιωδώς. Ο συγγραφέας προσφέρει στους αναγνώστες του τη γνώριμη μορφή του «τρελού» με τα κουρελιασμένα ρούχα, το τσαλακωμένο και ρυπαρό καπέλο, τα μακριά και ακατάστατα μαλλιά και τις απτές αποδείξεις της κακομεταχείρισης: *Επί του μετώπου έφερε κυανούν μώλωπα και διαφόρους εκδοράς και εξελκώσεις βδελυράς εις διάφορα μέρη του προσώπου.*¹⁵

Ο όχλος ανενόχλητος από την παρουσία αστυνομικών κλητήρων, εκπροσώπων του νόμου, κτυπά στο κεφάλι, δίνει χαστούκια και πετά ψηλά το καπέλο του «τρελού», ενώ νεαρός αμαξηλάτης τον σπρώχνει να κυλιστεί στη λάσπη.

Ενώ δε προσεπάθει να ανεγερθεί, εις υπηρέτης καφενείου σπεύσας εκένωσεν επί αυτού ολόκληρον τενεκέν νερού. Τότε πλέον εξεκαρδίσθησαν γελώντες όλοι οι θεαταί.

Ο παρατηρητής-ήρωας του μυθιστορημάτος, με πρόσφατες τις εντυπώσεις από άλλες, περισσότερο πολιτισμένες χώρες, αγανακτεί με όσα διαδραματίζονται μπροστά του και απευθύνεται στα όργανα της τάξης για να πάρει την απάντηση:

– Και τι με μέλει 'μένα; Μήπως μ' έβαλαν να φυλάω τους μουρλούς; Αυτός τα θέλει και τα παθαίνει...

Εγένετο νέα έκρηξις γελώτων θορυβωδεστέρων. Ενώ προσεπάθει να ανεγερθεί βλασφημών, του έρριψαν φούκτα αλεύρου, όπως δε ήτο κάθιδρος, μετεμορφώθη εις πουδραρισμένον παλιάτσον.

Τη στιγμή εκείνη πλησιάζει άλλος όμιλος μεταμφισμένων, αυτή τη φορά που επιχειρεί να τον προσεταιριστεί για να διαποικιληθεί το θέαμα. Το θύμα σκίζει τη μάσκα ενός από αυτούς και τον κτυπάει αλλά η ομάδα ανταποδίδει με τόκο τα κτυπήματα και το μαρτύριο θα μπορούσε να συνεχιστεί για πολύ ακόμη, αν οι αστυνομικοί κλητήρες δεν θεωρούσαν κατάλληλη τη στιγμή για επέμβαση και τερματισμό της διασκέδασης. Η ομήγυρις διαμαρτύρεται και το όργανο της τάξης βέβαιο ότι *συντελεί εις την γενικήν θυμυδίαν, κατήνεγκε δυνατούς κολάφους εις τον αυχένα του αθλίου παράφρονος*. Ο Κονδυλάκης στο πολυσέλιδο αυτό μυθιστόρημα σχολιάζει, παρατηρεί, σημειώνει, καταγράφει και συχνά καταγγέλλει εκείνα που αμαυρώνουν την Αθήνα και τους παντοειδείς «αθλίους» της, αλλά κυρίως ασχολείται με το θέμα της προστασίας –ή της έλλειψής της– των ανυπεράσπιστων (βρεφών, νεανίδων, άρρωστων ψυχικά) στις απάνθρωπες συνθήκες της πρωτεύουσας. Στις σελίδες του περιλαμβάνει μια μοναδική σκηνή παιδικής κακοποίησης ενός ανήλικου λούστρου που οι δικοί του τον έχουν πουλήσει σε ένα αφεντικό που εκμεταλλεύεται την εργασία του και, στην απόπειρα να ξεφύγει, τον δέρνει μέσ' στη μέση του δρόμου και τον στέλνει ημιθανή στο νοσοκομείο, χωρίς να τολμήσει κανένας περαστικός να επέμβει και να τον σώσει από το δήμεύ του.¹⁵ Με τη σειρά τους, αρκετοί κριτικοί της νεοελληνικής λογοτεχνίας επισημαίνουν αυτή την όψη των αθηναϊκών δρόμων με τον πανίσχυρο όχλο εναντίον κάθε ανυπεράσπιστου πλάσματος. Σε εργασία με θέμα τους συλλογικούς φόβους, η Ζ. Σαλίμπα αναφέρεται στην περίπτωση του ανθρωπομαζώματος ή δουλεμπορίου των παιδιών που «ενοικίαζαν» ή «πωλούσαν» οι άπορες οικογένειες, σωματεμπόριο που επειδή ακριβώς διαδραματίζεται σε δημόσιους χώρους και είναι ορατή από όλους η κακομεταχείριση αυτών των παιδιών-σκλάβων, περιγράφεται και καταγγέλλεται.¹⁶ Στο έργο της «Η ζωή εν τη πρωτευούση» η Γ. Γκότση αναφέρεται στο Μ. Μητσάκη και στην ικανότητά του με τις περιγραφές του να στρέφει το φακό και να φωτίζει εκφάνσεις της ζωής στην πόλη, όπως τη βάνουση μεταχείριση ζώων ή ψυχικά άρρωστων, που περιέχουν οι «Αθηναϊκές σελίδες» του.¹⁷ Επιπλέον, η κριτικός υποστηρίζει ότι η οικτρή παράσταση του βασανισμού αθώων θυμάτων αποκαλύπτει την επιθυμία για κυριαρχία που ενυπάρχει τόσο σε αυτούς που ασκούν τη βία όσο και σε εκείνους που καταναλώνουν το θέαμα. Χαζεύοντας ή διασκεδάζοντας με την άσκηση βίας οι συναθροισμένοι

θεατές μετέχουν της αποτρόπαιης ισχύος του θύτη. Η Λ. Τσιριμώκου στη «Λογοτεχνία της πόλης» επισημαίνει μια κοινωνική διάσταση στο θέαμα των «απροστάτευτων» πλασμάτων του δρόμου, που απειλεί να τα καταπιεί «η χοάνη της αμαρτωλής πόλης». Και συνεχίζει την άποψή της, υποστηρίζοντας ότι οι περιπλανώμενοι στους δρόμους κάτω από το βάρος της αστικής ηθικής μειώνονται δραστικά, επειδή καθιερώνεται η στρατηγική του εγκλεισμού (σχολεία, σωφρονιστήρια, παρθεναγωγεία, οικοτροφεία, ψυχιατρεία, άσυλα, θεραπευτήρια, ορφανοτροφεία). Η λογοτεχνία της εποχής συχνά προπαγανδίζει το Βρεφοκομείο, το Δρομοκαΐτειο, τη Σχολή Απόρων Παιδών του συλλόγου «Παρνασσός» και άλλα ευαγή ιδρύματα, για να αναδείξει την αντίθεση κοινωνικής υγείας και παθολογίας, την οποία αντιπροσωπεύουν τα αποτρόπαια ήθη του υποκόσμου των μεγαλουπόλεων και συνεπώς και του αθηναϊκού.¹⁷ Σύμφωνα με την άποψη εκφράζει και η Μ. Κορασίδου στο έργο της «Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους», ότι δηλαδή για την αστική συνείδηση ο δρόμος αντιπροσώπευε έναν ασταθή και αβέβαιο τόπο που ερχόταν σε αντίθεση με τη γαλήνη και την ηρεμία του σπιτιού.¹⁸

Γραμμένο λίγες δεκαετίες αργότερα, όταν ήδη λειτούργουν περισσότερα από ένα ψυχιατρεία στη χώρα, ένα σύντομο αφήγημα του πεζογράφου Παύλου Νιρβάνα είναι αφιερωμένο στη μνήμη του «τρελού του Πειραιά», με αφορμή το θάνατο του τελευταίου, τον οποίο ο συγγραφέας πληροφορήθηκε από σχετικό χρονογράφημα. Η φτώχεια και ο ξεπεσμός οδήγησαν τον ήρωα στην παράνοια και αφού επείνασε, εδίψασε και είδε το τελευταίο του κοστούμι να κουρελιάζεται επάνω εις το άθλιον σαρκίον του... ενεφανίσθη εις την αγοράν ως εκατομμυριούχος σκορπίζων δεξιά και αριστερά εκατομμύρια, και δεχόμενος δεξιόθεν και αριστερόθεν σάπια λεμόνια, σάπιες ντομάτες... Η ανία των δρόμων, των καφενέδων και όλων των κέντρων της παισχύντου αργίας τον αντίκρουσεν ως ουρανόπεμπτον.

Τα γεγονότα που περιγράφει ο Παύλος Νιρβάνας ευθυγραμμίζονται και σχεδόν ταυτίζονται με εκείνα των προηγούμενων συγγραφέων. Οι περιγραφές τους αναπαράγουν την ίδια σκληρότητα αντιμετώπισης από το ανώνυμο πλήθος. Οι σκηνές που ακολουθούν ελάχιστα διαφοροποιούνται στη μεθοδολογία της κακομεταχείρισης.

Και ο τρελός εσήκωσεν, από την στιγμήν αυτήν, εις τους σκεβρωμένους του ώμους όλην την βαναυσότητα των γνωστικών. Την εσήκωσεν εις καφέδες χυμένους επάνω στα κολάρα του, εις βρώμικα νερά αδειασμένα επί της κεφαλής του, εις καβαλίνες κολλημένες επί της ξεβαμμένης ρεδιγκότας του –τελευταίου λειψάνου ενός γραφειοκράτου– εις υπολείμματα τεντζερέδων πασαλειμμένων επί του τριχώματός του. Ένας ζωντανός τενεκές σκουπιδιών περιφερόμενος εις τους δρόμους.¹⁹

5. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οι σημερινές αντιλήψεις για τις ψυχικές παθήσεις έχουν επηρεάσει εκτός από τη θεραπευτική μεθοδολογία και την ιατρική αντιμετώπιση, τις κοινωνικές στάσεις και συμπεριφορές καθώς και τη θέση των ασθενών στον οικογενειακό και τον ευρύτερο περίγυρο. Χωρίς να εκλείψει εντελώς το στίγμα της «τρέλας», η βελτίωση στις συνθήκες διαβίωσης των αρρώστων εντός και εκτός νοσηλευτικών ιδρυμάτων είναι σαφής, ενώ η διαφοροποίηση στις θεωρίες παθογένεσης έχει ως αποτέλεσμα την εξίσωση των ψυχικών με τα άλλα νοσήματα. Οι σκηνές που παραστατικά μετέφεραν στα κείμενά τους οι πεζογράφοι του τέλους του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού είναι αντιπροσωπευτικές μιας εποχής πολύ πιο περιορισμένης στα θεάματα και τις διασκεδάσεις, ώστε να χειρίζεται το ανώνυμο πλήθος τους αδύναμους (ανάπηρους, ψυχικά άρρωστους, παιδιά, αρκούδες και πιθήκους), με σκοπό την ψυχαγωγία.

Η επίδειξη των παραφρόνων αποτελεί παλαιότατη συνήθεια, γράφει ο Michel Foucault,²⁰ και αναφέρει τους «πύργους των τρελών» με κάγκελα στα παράθυρα που επέτρεπαν την παρατήρηση των εγκλειστών από τους περαστικούς. Η συμπεριφορά αυτή προϋποθέτει ότι ο άνθρωπος-θέαμα θεωρείται, έστω προσωρινά, ως ριζικά διαφορετικός από αυτούς που τον παρατηρούν. Το έθιμο αυτό συνεχίστηκε και στα Ψυχιατρεία Bethlam του Λονδίνου και Bicêtre του Παρισιού, όπου αποτελούσε προσφιλή κυριακάτικη διασκέδαση των επισκεπτών.²¹ Ο Mirabeau στο βιβλίο του *Mémoires d'un voyageur anglais* αναφέρει, επιπλέον, ότι οι φύλακες επιδείκνυαν τους τρελούς, όπως τις μαϊμούδες στο πανηγύρι και ότι ορισμένοι δεσμοφύλακες ήταν ονομαστοί για την ικανότητά τους να τους εκπαιδεύουν σε χορευτικά και ακροβατικά κόλπα με τη χρήση του μαστίγιου. Η καταγγελία αυτής της επίδειξης των ασθενών αποτέλεσε κοινό τόπο της Ψυχιατρικής και μια από τις αιτίες του εγκλεισμού των ασθενών σε ιδρύματα, μακριά από το βλέμμα των πολλών.

Παλαιά είναι και η περιπλάνηση της τρέλας στους δρόμους²⁰ μέσα στο κοινωνικό τοπίο, συναντώντας όλο το φάσμα των αντιδράσεων από την κοινότητα, που κυμαίνονται από την αποδοχή μέχρι την απέχθεια και την καταδίωξη. Ο Foucault στην «Ιστορία της τρέλας στην κλασική εποχή» παραθέτει ένα ποίημα του François Colletet από το «Le Tracas de Paris»

*J aperçois dans cette avenue
Un innocent suivi d'enfants
Ce pauvre fou, que veut il faire*

*[Βλέπω σ' αυτό το μονοπάτι
έναν αθώο να τον ακολουθούν παιδιά
τούτος ο κακόμοιρος τρελός, άραγε τι θέλει να κάνει]*

Η πορεία της εξέλιξης προς μια μεταχείριση φιλάνθρωπη και στοργική προς τους ψυχικά ασθενείς, με κατανόηση και ανοχή, γνώρισε εμπόδια και παλινδρομήσεις, φωτεινές αντιλήψεις, σκοταδιστικές απόψεις, αναθεωρήσεις, επαναπροσδιορισμούς. Η χλεύη και η κακοποίηση των περιπλανώμενων ασθενών στους δρόμους ίσως δεν αποτελεί το χειρότερο βασανιστήριο σε σχέση με τα μαρτύρια και την ψυχική ερημοποίηση των εγκλειστων στα άσυλα, όμως η παρουσία τους στην αστική σκηνή καταγράφηκε

πολύ περισσότερο από τους ευαίσθητους παρατηρητές-λογοτέχνες. Στις περιγραφές τους καθρεφτίζουν τη συλλογική συνείδηση της κοινότητας που αντιδρά στη διαφορά και περιχαράκωνεται στην ομοιομορφία της και αυτό όσο περισσότερο είναι κλειστή στις έξωθεν επιδράσεις. Οι αντιδράσεις αυτές πέρασαν από τις βαναυσότητες και την κακομεταχείριση σε ηπιότερες συμπεριφορές και πορεύονται προς κάποιες μορφές ανοχής και σε κάποιες περιπτώσεις αποδοχής.

ABSTRACT

The mentally ill as a "spectacle" on the streets of Athens

E. POULAKOU-REBELAKOU,¹ C. TSIAMIS,¹ G. PANTELEAKOS,¹ D. PLOUMPIDIS²

¹History of Medicine, Medical School, ²1st Psychiatric Clinic, Medical School, University of Athens, Athens, Greece

Archives of Hellenic Medicine 2009, 26(4):536–543

The history of psychiatry, as well as its achievements and progress, includes also some dark pages, when the mentally ill were demonstrated as a spectacle in the hospitals and the outpatient departments, and those wandering homeless were mistreated and used as a major form of amusement for the people. In Athens, where the origins of scientific psychiatric care date from the end of the 19th century, the numbers of patients were gradually increasing from that time, and the subject of the mental disease made its appearance in the newspapers and the pages of civic literature. The city streets were often transformed into scenes of free entertainment, where the audience participated with wild instincts and cruelty against the "mad". Journalists and authors described such scenes and presented the social attitudes and behaviours towards psychic illness, aiming to sensitize their readers. The review of these texts reveals the dominant feelings of those times and especially the lack of social acceptance and the rejection of psychiatric patients, in comparison with the contemporary attempts for their assimilation and rehabilitation.

Key words: History of psychiatry, Mental illness, Psychiatric care, Social attitudes

Βιβλιογραφία

1. ΓΚΟΤΣΗ Γ. *Η ζωή εν τη πρωτεύουση. Θέματα αστικής πεζογραφίας από το τέλος του 19ου αιώνα*. Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 2004:298–306, 324
2. ΠΛΟΥΜΠΙΔΗΣ ΔΝ. *Ιστορία της Ψυχιατρικής στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Εξάντας-Τρίαψις-Λόγος, Αθήνα, 1995:128–129
3. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ Γ. *Η Αθήνα της Μπελ Επόκ*. Εκδόσεις Φιλιππούτη, Αθήνα, 1985:55–57
4. ΦΑΦΑΛΙΟΥ Μ. *Ιερά Οδός 343. Μαρτυρίες από το Δρομοκαΐτειο*. Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 1995:13, 49–58
5. ΤΣΙΚΗΣ ΝΓ. *Δρομοκαΐτειο Θεραπευτήριο 1887–1987+15 (115 χρόνια κοινωνικής προσφοράς)*. Αθήνα, 2001:95–96, 262
6. ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΥ Λ. *Εσωτερική ταχύτητα*. Εκδόσεις Άγγρα, Αθήνα, 2000:250–253
7. ΚΑΡΑΚΑΛΟΣ Α. *Αναζητώντας το Μιχαήλ Μητσάκη (1863–1916)*. *Η Λέξη* 1989, 90:990–998
8. ΑΝΩΝΥΜΟΣ. *Ιστορίες τρέλας από την ελληνική λογοτεχνία*. Εκδόσεις Αιγόκερως, Αθήνα, 1994:7–8
9. ΠΕΡΑΝΘΗΣ Μ (εισαγωγή-σχόλια-επιμέλεια). *Μητσάκης Μ. Το έργο του*. Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας ΙΔ Κολλάρου και Σία, Αθήνα, 1956:176–178
10. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ Γ. *Αυτοί οι ωραίοι τρελοί*. 2η έκδοση. Εκδόσεις Φιλιππούτη, Αθήνα, 2002:79
11. ΠΛΟΥΜΠΙΔΗΣ ΔΝ. *Η γαλλική γλώσσα στην ποίηση του «παράφρονα» Μιχαήλ Μητσάκη*. *Σύνοψις* 2005, Φθινόπωρο (suppl):28–36
12. ΜΗΤΣΑΚΗΣ Μ. *Εις τον οίκον των τρελών*. Από: Παπακώστας Γ (εισαγωγή-φιλολογική επιμέλεια). Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2004:81–85
13. ΜΗΤΣΑΚΗΣ Μ. *Παράφρων*. Στο: *Αφηγηματικές και ταξιδιωτικές εντυπώσεις*. Εκδόσεις Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα, 2006:240–253
14. ΠΟΥΛΑΚΟΥ-ΡΕΜΠΕΛΑΚΟΥ Ε, ΤΣΙΑΜΗΣ Κ, ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α. *Η δημοσιογραφική και λογοτεχνική αποτύπωση της υγειονομικής κατάστασης στην Αθήνα του Χ. Τρικούπη (1880–1900)*. 5ο Συνέδριο Πανελληνίας Εταιρείας Ιστορίας της Ιατρικής, Θεσσαλονίκη, 2006. Υπό δημοσίευση στα Πρακτικά 2009
15. ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ Ι. *Οι άθλιοι των Αθηνών*. Εκδόσεις Νεφέλη, τ. Β', Αθήνα, 1999:707–711

16. ΣΑΛΙΜΠΑ Ζ. Από τους φόβους της πόλης: Άμυνα και στρατηγικές επιβίωσης των νεήλυδων στην ελληνική πόλη κατά το 19ο αιώνα. Στο: *Οι συλλογικοί φόβοι στην Ιστορία*. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2000:88–90
17. ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΥ Λ. *Λογοτεχνία της πόλης*. Εκδόσεις Λωτός, Αθήνα, 1988:28–29
18. ΚΟΡΑΣΙΔΟΥ Μ. *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους. Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα του 19ου αιώνα*. Εκδόσεις Αρχείου Ελληνικής Νεολαίας – Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα, 1995:66–68
19. ΝΙΡΒΑΝΑΣ Π. Ένας τρελός. Στο: *Ιστορίες τρέλας από την ελληνική λογοτεχνία*. Εκδόσεις, Αιγόκερος, Αθήνα, 1994:109–111
20. FOUCAULT M. *Histoire de la folie à l'âge classique*. Gallimard, Paris 1972 (Ελληνική μετάφραση: *Ιστορία της τρέλας*. Εκδόσεις Καλέντης, Αθήνα, 2006:203–204, 67)
21. PORTER R. *Madmen. A social history of madhouses, mad-doctors and lunatics*. Tempus, Stroud-Gloucestershire, 2006:157

Corresponding author:

E. Poulakou-Rebelakou, 51 Themidos street, GR-151 24 Athens, Greece
e-mail: efpoulrebel@med.uoa.gr

